

Запорізький національний університет

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет

Біологічний

(повне найменування факультету, до якого належить кафедра – розробник програми)

Кафедра **Кафедри біології лісу, мисливствознавства та іхтіології,
генетики та рослинних ресурсів**

(повне найменування кафедри – розробника програми)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету біологія

Л. О. Омелянчик Л. О. Омелянчик

« 30 » 08 2021

РОБОЧА ПРОГРАМА ПРАКТИКИ

Навчальна практика 2 курс 4 семестр

(назва практики)

ступінь вищої освіти:

Бакалавр

галузь знань:

20 Аграрні науки та продовольство

(код та найменування галузі знань)

спеціальність:

205 Лісове господарство

(код та найменування спеціальності)

освітня програма:

Мисливське господарство та рослинні ресурси

(назва освітньої програми)

2021

РОЗРОБЛЕНО: кафедрою біології лісу, мисливствознавства та іхтіології; кафедрою генетики та рослинних ресурсів біологічного факультету Запорізького національного університету

Розробники програми: д.б.н., проф., зав. каф Домніч В. І., д. с.-г. н., ст. наук. співробітник Полякова І. О.

Обговорено та рекомендовано до затвердження кафедрою біології лісу, мисливствознавства та іхтіології «20» серпня 2021р., протокол № 1

Завідувач кафедри біології лісу, мисливствознавства та іхтіології

д.б.н., проф. В. І. Домніч
(підпис)

кафедрою генетики та рослинних ресурсів

Протокол № 1 від «27» серпня 2021р.

д.б.н., проф. В. О. Лях
(підпис)

Схвалено науково-методичною радою біологічного факультету

Протокол від «30» серпня 2021р. № 1

Голова НМР факультету Н. М. Притула
(підпис)

1. Вступ

Практична підготовка – це обов’язкова компонента навчальної програми. Комплекс навчальних і виробничих практик спрямований на формування умінь, навичок, компетентностей, що відповідають кваліфікації, яку отримує здобувач вищої освіти на кожному освітньому рівні та надає можливість займати відповідні посади. Практика є одним з самих ресурсоемних за часом та інтегральних за формою й змістом видів навчання. Практика має важливе значення для професійної підготовки здобувачів вищої освіти, закріплюючи, поглиблюючи теоретичні знання та надаючи можливість вивчати організацію діяльності установ та підприємств відповідної галузі.

Метою практичної підготовки є оволодіння здобувачами вищої освіти сучасними методами та формами організації праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосувати в практичній діяльності.

Практика повинна:

- створити умови для практичної роботи здобувачів освіти з придбання професійних знань;
- допомагати здобувачам освіти у формуванні загального уявлення про майбутню виробничу діяльність;
- сприяти розвитку інтересу до обраної професії;
- допомагати викладачам в оцінці кон’юнктури ринку та якості освітніх послуг, що надаються закладом вищої освіти.

Ступінь вищої освіти, спеціальність, освітня програма	Кількість кредитів	денна форма навчання	заочна форма навчання
Ступінь вищої освіти: бакалавр Спеціальність: 205 лісове господарство Освітня програма: Мисливське господарство та рослинні ресурси	5	Рік підготовки:	
		2	2
		Семестр:	
		4	4
		Вид контролю:	
		залік	залік

2. Мета та завдання практики

Навчальна практика (2-й курс, 4-й семестр) основна компонента навчального плану циклу професійної підготовки спеціальності. **Метою** цієї практики є закріплення, поглиблення та удосконалення знань отриманих під час семестрового навчання наступних дисциплін: дендрології, ґрунтознавства, лісової фітоценології, методів обліку тварин, а також оволодіння базовими навичками та вміннями польових досліджень.

Основними завданнями навчальної практики є формування вмінь і практичних навичок:

- закріпити навички з визначення деревних рослин;
- навчитися збирати тематичні гербарії певних видів деревних рослин;
- оволодіти правилами виготовлення тематичних дендрологічних колекцій;
- навчитися проводити фенологічні спостереження за деревними рослинами;
- поглибити знання біолого-екологічних функцій певних видів деревних і чагарникових порід у фітоценозах;
- знати господарськоцінні рослини місцевої дендрофлори та інтродуценти;
- Проводити оцінку інтродукційного потенціалу рослин;
- поглибити теоретичні знання з вивчених курсів;
- сформуванати вміння проведення рекогносцирувального обстеження та польового дослідження ґрунтового покриву району практики;
- оволодіти методиками відбору зразків ґрунту в польових умовах;
- поглибити у здобувачів освіти практичні навички по визначенню факторів ґрунтоутворення, типів ерозії ґрунтів, властивостей ґрунтоутворюючих порід;
- проведення обліків мисливських тварин, аналізу облікових даних;
- на основі аналізу стану фауністичних ресурсів у тому числі мисливських, прогнозувати зміни чисельності об'єктів теріофауни на певних територіях;
- визначати норми раціонального використання мисливських ресурсів, вилучення мисливських тварин та птахів;
- розробити заходи з охорони об'єктів тваринного світу та місці їх перебування.

3. Компетентності

В результаті проходження виробничої практики студент повинен набути таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

ІК Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі лісового і мисливського господарства або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів лісівничої науки і характеризується комплексністю та відповідністю природних зональних умов.

ЗК-6 Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК-7 Знання та розуміння предметної області та розуміння професії.

ЗК-8 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК-9 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК-10 Прагнення до збереження навколишнього середовища.

ЗК-11 Навички здійснення безпечної діяльності.

ЗК-12 Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-13 Набуття навичок та формування суджень з наукових, соціальних та інших проблем.

СК-1 Здатність застосовувати знання і уміння лісівничої науки й практичний досвід ведення лісового господарства.

СК-2 Здатність проводити лісівничі вимірювання та дослідження

СК-4 Здатність аналізувати стан дерев, лісостанів, особливості їх росту і розвитку на основі вивчення дослідних даних, літературних джерел та нормативно-довідкових матеріалів.

СК-5 Здатність вирішувати поставлені завдання зі створення насаджень, їх вирощування та формування на основі вивчення літературних та нормативних джерел передового виробничого досвіду.

СК-6 Здатність вибрати типове обладнання та інструменти для вирішення сформульованого завдання, а також оцінити економічну ефективність його виконання.

СК-7 Здатність вирішувати поставлені завдання з інвентаризації лісів, оцінювати лісові ресурси та продукцію.

СК-8 Здатність вирішувати поставлені завдання з мисливства та забезпечувати ведення мисливського господарства в лісовому фонді.

СК-12 Екологічні мислення і свідомість, ставлення до природи як унікальної цінності, що забезпечує умови проживання людства, особиста відповідальність за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях.

СК-17 Здатність застосовувати професійно-профільні знання та практичні навички задля вирощування посадкового матеріалу декоративних рослин, створення і експлуатації об'єктів ландшафтного дизайну, оцінки й аналізу стану рослинних ресурсів.

Програмні результати навчання:

ПРН 2 Прагнути до самоорганізації та самоосвіти.

ПРН 3 Проводити літературний пошук українською та іноземними мовами і аналізувати отриману інформацію.

ПРН 5 Розуміти і застосовувати особливості процесів росту і розвитку лісових насаджень, теорії та принципи ведення лісового і мисливського господарства для вирішення завдань професійної діяльності.

ПРН 6 Здійснювати підбір і використання необхідного обладнання, інструментів для організації виробничого процесу з урахуванням екологічних, технічних та технологічних можливостей.

ПРН 9 Застосовувати лісівничі загальновідомі методи збору дослідного матеріалу та його статистичного опрацювання.

ПРН 10 Аналізувати результати досліджень лісівничо-таксаційних показників дерев, деревостанів, їх продуктивності, стану насаджень та довкілля, стану мисливських тварин та їх кормової бази.

ПРН 11 Оцінювати значимість отриманих результатів досліджень дерев, деревостанів, насаджень, лісових масивів і стану довкілля, стану мисливських тварин та їх кормової бази і робити аргументовані висновки.

ПРН 13 Демонструвати повагу до етичних принципів та формувати етичні засади співпраці в колективі.

ПРН 14 Виконувати чітко та якісно професійні завдання, удосконалювати технологію їх виконання та навчати інших.

ПРН 17 Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми при вивченні рослинних ресурсів, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки.

ПРН 18 Здійснювати професійні взаємодії та взаємозв'язки з працівниками лісового та мисливського господарств та фахівцями природоохоронних установ та організацій.

ПРН 19 Знання наукових досягнень, сучасних тенденцій розвитку, особливостей організації й ведення та перспективи розвитку лісової, мисливської і ботанічної галузі; принципів, методів, правових та соціальних засад сталого природокористування.

ПРН 20 Оцінювати значимість отриманих результатів досліджень стану природних та штучних екосистем і робити аргументовані висновки.

ПРН 21 Сучасні джерела одержання наукової та професійної інформації та інформаційні технології; основні програмні засоби зберігання, обробки та аналізу результатів наукової та професійної діяльності.

4. Зміст практики

Місця (бази) та терміни практики визначаються договорами, що укладаються університетом і відповідними підприємствами. Зокрема: Навчально-науково-дослідна лабораторія біоіндикації та біоекології РННВЦ «Екологія» ЗНУ; Інститутом олійних культур Національної академії аграрних наук; мисливські, лісомисливські господарства різних форм власності; установи та організації природоресурсного та природоохоронного спрямування; біостанція біологічного факультету ЗНУ.

Змістом навчальної практики є безпосередня участь здобувачів освіти у екскурсіях з відбору, фіксації, концентрації, зберігання, визначення видової належності та чисельності. Ця робота виконується здобувачами освіти відповідно до програми практики та календарного графіка, розроблених кафедрою, із метою поглиблення знань, отриманих під час теоретичного навчання, набуття практичних навичок.

Практика складається з таких етапів:

- ознайомлення з технікою безпеки, змістом завдань практики, переліком та оформленням звітної документації;
- збирання матеріалів на екскурсіях і для виконання індивідуального завдання;
- камеральної обробки матеріалів та даних польових досліджень;
- оформлення індивідуального завдання та звіту з проходження практики.

5. Індивідуальні завдання

1. Особливості ґрунтового покритву у різних природно-кліматичних зонах України.
2. Загальна характеристика деревних рослин підкласу Гамамеліди району практики.
3. Загальна характеристика деревних рослин відділу Голонасінні району практики.
4. Загальна характеристика деревних рослин підкласу Розіди району практики.
5. Загальна характеристика деревних рослин підкласу Діленіди району практики.
6. Польове обстеження ґрунтів та його особливості для різних видів обстеження.
7. Характеристика ґрунтового покритву о. Хортиця.
8. Природно-кліматичні характеристики та особливості ґрунтового покритву Запорізької області.
9. Стан популяції козулі європейської на о. Хортиця.
10. Стан популяції дикої свині на о. Хортиця.

6. Заняття і екскурсії під час практики

Заняття 1. Ознайомлення з метою і завданнями практики, технікою безпеки, правилами збирання та сушіння рослин, оформлення гербарію, методикою визначення рослин, методами спостереження за тваринними об'єктами, визначення видів птахів при вокалізації, формою ведення щоденника. Отримання індивідуального завдання з практики. Ознайомлення з критеріями оцінювання та завданнями (творчими та практичними) для отримання балів за практику.

Заняття 2. Екскурсія №1 до ЦПКіВ «Дубовий гай». Ознайомлення з рослинністю парку, особливостями формування паркових ландшафтів, створенням та утриманням антропоценозів з об'єктами тваринного світу, відпрацювання навичок роботи у польових умовах, групової та індивідуальної роботи, правил поведінки під час екскурсій, правил збору, опису та фіксації матеріалів під час екскурсій.

Заняття 3. Камеральна обробка матеріалів Екскурсії № 1.

Заняття 4. Екскурсія № 2. Лісові фітоценози. Ліс, як формуюча складова біоценозів. Екскурсія на о. Хортиця, вивчення штучних лісових насаджень (антрополісів) та природних лісових угруповань штучного та природного походження. Ознайомлення з видовим складом представників хордових, слідів їхньої життєдіяльності, відпрацювання навичок роботи у польових умовах, навичок збору та опису матеріалів у польових умовах, вивчення біоценозів о. Хортиця, групової та індивідуальної роботи.

Заняття 5. Камеральна обробка матеріалів Екскурсії № 2.

Заняття 6. Екскурсія № 3. Вивчення рослинності та біоценозів території біостанції профілакторії ЗНУ. Визначення типів рослинності, типів біоценозів, визначення видового складу представників хордових та флористичного комплексів. Вивчення особливостей формування та утримання створених агрофітоценозів, культурфітоценозів,

антропофітоценозів, штучних лісових насаджень, поєднання природної рослинності та асортименту рослин доданих людиною та об'єктів мисливської фауни. Відбір, опис та фіксація матеріалів. Закріплення вміння групової та самостійної роботи у польових умовах.

Заняття 7. Камеральна обробка матеріалів Експерсії № 3.

Заняття 8. Експерсія № 4. Степ. Біоценози степу. Вивчення особливостей степових біоценозів, визначення видового складу рослинності та представників хордових, опис окремих видів та біоценозів в цілому (закладання та дослідження пробних ділянок), відпрацювання навичок камеральної обробки матеріалів у польових умовах, закріплення вмінь працювати самостійно та у команді, проведення та фіксація спостережень, виявлення та дослідження зв'язків між представниками хордових у біоценозах.

Заняття 9. Камеральна обробка матеріалів Експерсії № 4.

Заняття 10. Експерсія № 5. Водно-прибережна рослинність. Вивчення особливостей водних та водно-прибережних біоценозів, визначення видового складу рослинного та представників хордових, опис окремих їх видів та біоценозів в цілому. Відпрацювання навичок камеральної обробки матеріалів у польових умовах, закріплення вмінь працювати самостійно та у команді, проведення та фіксація спостережень, виявлення та дослідження зв'язків між видами у біоценозах.

Заняття 11. Камеральна обробка матеріалів Експерсії № 5.

Заняття 12. Експерсія № 6. Ґрунти о. Хортиця та Запорізького району. Польове обстеження ґрунтів. Характеристика рельєфу місцевості і визначення основних процесів ґрунтоутворення, які з ним пов'язані. Визначення характеру рослинності та об'єктів хордових і їх впливу на особливості ґрунтового покриву території. Методики вивчення ґрунтового покриву та місць перебування фауністичних об'єктів. Польові методи вивчення властивостей ґрунту (визначення гранулометричного складу та закипання ґрунту). Методи відбору ґрунтових зразків та слідів життєдіяльності хордових. Відбір зразків ґрунту. Підготовка ґрунту до аналізу.

Заняття 13. Камеральна обробка матеріалів Експерсії № 6.

Заняття 14. Підведення підсумків практики, проведення звітної конференції, складання заліку.

7. Методичні рекомендації

Опрацювання експерсій.

Після кожної експерсії студенту слід уважно перечитати та опрацювати нотатки зроблені під час експерсії та перенести їх після розшифрування в опис експерсії який буде додаватися до звіту з практики, зрозуміти та запам'ятати всі нові визначення чи терміни, які пролунали під час експерсії, усвідомити всі біологічні визначення та біологічні явища що лежать в їх основі, знайти та опрацювати питання на які викладач звернув увагу та запропонував вивчити більш детально або самостійно; якщо викладач запропонував коло питань суто для самостійного опрацювання, то підібрати матеріал за доступними паперовими або електронними джерелами інформації до терміну окресленого викладачем; при виникненні труднощів з розумінням матеріалу звернутися по допомогу спочатку до своїх одногрупників, а, потім до викладача що керує практикою за допомогою каналів зв'язку які окреслив викладач у Силабусі та під час проведення настановчого заняття з практики.

Самостійне опрацювання матеріалу

Частина матеріалу практики за навчальним планом відводиться на самостійне вивчення. Перелік тем, питань та завдань наведено у відповідних розділах практики та озвучується викладачем. Термін опрацювання цього матеріалу – до підсумкового контролю, який включає в себе питання чи завдання в тому числі і за цими темами. Матеріал вивчається з використанням рекомендованого переліку джерел, а також за допомогою джерел, що їх студент знаходить самостійно. У разі виникнення труднощів з

підбором відповідного матеріалу для опрацювання та вивчення студент повинен звернутися до викладача (викладачів). У разі виникнення запитань щодо того як само оформлювати чи доробляти завдання студент повинен звернутися по допомогу та за роз'ясненнями до своїх одногрупників та / або викладача (викладачів). За умови пропуску заняття студент повинен відпрацювати його у час вільний від занять за стандартною схемою відпрацювань.

Підготовка до поточного та підсумкового контролю.

Рівень знань та навичок студентів викладач перевіряє на контрольних заходах, які можуть різнитися за формами та термінами проведення. В будь-якому разі проходження практики закінчується підсумковим контролем, який також є багатокомпонентним. Теоретичні знання та практичні навички студентів перевіряються шляхом перевірки описів екскурсій та описів камеральної обробки матеріалів, тестування (у письмовому чи цифровому вигляді), усним опитуванням, підготовкою креативних, творчих, практичних завдань, перевірки науковопошукових робіт (рефератів, есе), перевіркою письмових контрольних та залікових робіт. Для вдалої підготовки до поточного та підсумкового оцінювання студентам слід навчитися самостійно опрацьовувати матеріал, використовувати пошуковий інструментарій, вміти роботи узагальнення, проводити аналіз даних, формулювати висновки, висловлювати припущення та гіпотези, мати теоретичні знання та практичні навички. Під час підготовки письмових завдань слід звертати особливу увагу на оформлення роботи та її вигляд, що не менш важливе ніж зміст. Під час усної відповіді (доповіді при захисті робіт) студент повинен вміти формулювати біологічні визначення та пояснювати поняття, коректно використовувати біологічну термінологію, стисло розкривати сутність кожної теми (або підтеми), аргументувати свою точку зору.

8. Форми та методи контролю

Оцінка роботи кожного студента проводиться відповідно до виконаного обсягу і якості роботи. При оцінці практики враховуються індивідуальні особливості студентів і конкретні умови, у яких проходить практика.

Керівники проводять контроль за відвідуванням студентами баз практики, дотриманням ними режиму роботи, а також проходження практики відповідно встановленому графіку, що фіксується студентами в щоденниках з практики та підтверджується підписом керівника практики від підприємства кожен день. Перевіряються поточні записи з виконаних питань програми, а також підсумковий звіт з практики. Після проведення виробничих практик керівники складають короткий звіт про виконання програми практики в трьох примірниках - один направляється в навчально-методичний відділ, другий - в деканат, третій - залишається на кафедрі. У звіті повинні висвітлюватись такі питання:

1. Завдання, місце та час проведення навчальної практики.
2. Умови і особливості проходження практики.
3. Отриманні навички та вміння.
4. Дотримання студентами правил з техніки безпеки.
5. Ступінь і якість виконання практики студентами.

9. Вимоги до звіту

При оформленні звіту про виконану за час практики роботу необхідно дотримуватися наступних вимог:

1. **Титульний лист** оформлюється згідно встановленого зразка.
2. **Текст звіту та аналітичної** записки виконується за допомогою комп'ютерного набору на одному боці аркуша формату А4 (210x297 мм). Оптимальний обсяг роботи 15-20 сторінок. Формат та стиль сторінки:
- поля: ліве — 30 мм, праве — не менше 10 мм, верхнє та нижнє поля — не менш 20 мм;

- - абзац - 10 мм (5 символів);
- відстань між рядками - 1,5 інтервалів;
- відстань між заголовками (назва розділу, підрозділу) та текстом роботи - не менш ніж два рядки;
- текстовий редактор - WORD;
- гарнітура шрифту - Times New Roman;
- кегель шрифту (розмір) - 14;
- кількість рядків на сторінці - не більше 40 рядків за умови рівномірного її заповнення.

3. До звіту додається електронний варіант з рефератом.

До захисту звіту з практики допускаються студенти, які:

- повністю виконали програму практики;
- подали письмовий звіт по установленій формі (підписаний керівником від бази практики) та одержали позитивну характеристику керівника від підприємства - бази практики;
- подали належним чином заповнений щоденник з відмітками про дати прибуття в господарство і вибуття з нього, завіреними печаткою підприємства, і відгуком підприємства про роботу студента під час проходження практики.

10. Підведення підсумків практики

Звітна документація із практики захищається здобувачем освіти під час підсумкової конференції. До складу комісії входять керівники практики від вищого навчального закладу і викладачі кафедри, які викладали практикантам спеціальні дисципліни. Комісія приймає залік у студентів у вищому навчальному закладі протягом перших днів семестру, який починається після практики. Оцінка за практику вноситься до залікової відомості та залікової книжки студента за підписами членів комісії. Здобувачі освіти, які не виконали програму практики, отримали негативний відгук про роботу, чи незадовільну оцінку при складанні оцінки по практиці, за рішенням факультету направляється для її повторного проходження. При повторному отриманні негативної оцінки по практиці здобувачі освіти відраховуються з вищого навчального закладу.

Результати проведення практики обговорюється на засіданні кафедри безпосередньо після закінчення практики.

11. ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Гайченко В. А. Екологія тварин: Навчальний посібник. Херсон : Олді-плюс, Київ: Ліра-К, 2012. 232 с.
2. Лукашук Г. Б. Дендрологія. Львів : Львівська політехніка, 2020. 348 с.
3. Гетьман А. П., Разметаєва С. В., Анісімова Г. В. Навчально-методичний посібник з екологічного права України. Харків : «Право», 2012. 93 с.
4. Екологічне право України. Особлива частина: навч. посіб. Ред. О. М. Шуміло. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 432 с.
5. Завгородня В. М. Екологічне право: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Суми : ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. 118 с.
6. Настанова з упорядкування мисливських угідь. Київ : Держкомлісгосп України, 2002. 113 с.
7. Кунчик В. І., Іваніна В. В., Нестеров Г. І. Ґрунти України: властивості, генезис, менеджмент родючості. Київ : Кондор, 2010. 414 с.

Додаткова

1. Хоецький П. Б. Мисливствознавство. Львів : Сполом, 2006. 112 с.
2. Бондаренко В. Д. Біотехнія: Навч. Посібник. Ч. 1. Львів : ІЗМН, 1998. 203 с.
3. Бондаренко В. Д. Біотехнія: Навч. Посібник. Ч. 2. Львів : ІЗМН, 2001. 203 с.
4. Бондаренко В. Д., Делеган І.В., Татаринів К.А. та ін. Мисливствознавство. Київ : РНМКВО, 1993. 197 с
5. Гандзюра В. П. Екологія. Київ, 2002. 85 с.
6. Делеган І. В., Чернявський М. В., Феннич В. С. Перспективи розвитку мисливського господарства в Закарпатті (Практичні рекомендації щодо розвитку мисливського господарства при запровадженні багатофункціонального, наближеного до природи ведення лісового господарства). Івано-Франківськ : Фоліант, 2007. 158 с.
7. Мазманян Ц. Г. Екологічне право. Запоріжжя : ЗЕТУ, 2009. 28 с.
8. Мартынов Е. Н. Охотничье дело. Охотоведение и охотничье хозяйство: Учебное пособие. Санкт-Петербург : Лань, 2011. 448 с.
9. Машкин В. И. Биология охотничьих зверей России. - Киров, 2007. - 424 с.
10. Сурілова О. О. Порівняльне екологічне право. Навчальний посібник. Одеса : «Фенікс», 2010. 220 с.
11. Харченко М. М. Охотоведение. Москва : Изд-во Московский государственный университет леса, 2002. 372 с.
12. Дубова О. В., Пересипкіна Т. М., Полякова І. О., Приступа І. В. Ґрунтознавство: Практикум для студентів біологічного факультету спеціальності „Садово-паркове господарство”. Запоріжжя. ЗНУ. 2008. 65 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://zakon.rada.gov.ua/> - Законодавство України
2. <http://www.kmu.gov.ua/control/> - Урядовий портал
3. <http://www.menr.gov.ua> - Міністерство екології та природних ресурсів України
4. <http://dlclg.kmu.gov.ua/> - Державне агентство лісових ресурсів України
5. <http://www.uahunter.com.ua>- Український сервер мисливця
6. <http://www.hunters.com.ua/blog/pomogaya-prirode/> - Український портал мисливця
7. <http://hunts.in.ua/index.html> - Охота и природа
8. <http://www.hunter.ru/> - Все об охоте
9. <http://ioxotnik.ru/index.php> - Я охотник
10. <http://ohotaru.ru/> - Любительская охота
11. <http://www.hunter.ru/hunting.php> - Охота

12. <http://ilovehunting.ru/> - Я люблю охоту
13. <http://www.zoores.ru/> - Промысловые животные
14. <http://predatory.ru/> - Справочник по хищным и копытным животным
15. <https://superagronom.com/karty/karta-gruntiv-ukrainy> - Карта ґрунтів України.